

Д. А. ГАБИНЕТ. ВЧЕННЯ ПРО ФОРМУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. Ю. ШАПОВАЛА

Проаналізовано становлення та еволюцію поглядів М.Ю. Шаповала на форму державного правління, політичного режиму та державного устрою майбутньої незалежної Української держави.

Ключові слова: форма Української держави, форма державного правління, форма державного режиму, форма державного устрою.

Проаналізовано становление и эволюцию взглядов Н.Ю. Шаповала на форму государственного правления, политического режима и государственного устройства будущего независимого Украинского государства.

Ключевые слова: форма Украинского государства, форма государственного правления, форма государственного режима, форма государственного устройства.

Problems connected with a creative heritage of N. Yu. Shapoval, the active participant of the Ukrainian national movement of the first half of XX century are considered in the article. The formation and evolution of views of N. Yu. Shapoval on the form of government, the state regime and the state system form of the future independent Ukrainian state is analyzed by the author.

Keywords: form of the Ukrainian state, form of the state board, form of the state regime, the state system form.

Пошук та визначення оптимальної форми держави України вже понад сто п'ятдесят років залишається одним з найактуальніших завдань вітчизняної правової та політичної наук. Наукові та публіцистичні дискусії щодо вибору державотворчої стратегії України, які активізувалися у середині XIX століття та набули особливої гостроти у першій половині XX століття, тривають і сьогодні. Вони характеризувалися й характеризуються надзвичайно широким охопленням ідейно-політичного, соціокультурного та економічного загалу проблем, протиборством суперечних або навіть непримиренних думок, переконань, орієнтирів.

З огляду на це особливого значення набуває вивчення теоретичної спадщини, напрацьованої в різні часи українськими політичними діячами та науковцями, що дозволить виявити певні закономірності державотворчих процесів в Україні, а отже, забезпечить теоретичну основу для уникнення помилок під час визначення та побудови найбільш ефективної моделі держави Україна, в тому числі через призму форми її державного правління, державного режиму та державного устрою.

Особливу цінність в цьому контексті становить еволюція поглядів щодо форми Української держави представників української політичної та наукової еліти, які були очевидцями державотворчих процесів періоду Української національної революції 1917-1921 років, а також подій, які відбулись в Україні після ліквідації її незалежності.

Чільне місце серед останніх належить Микиті Юхимовичу Шаповалу (1882–1932) – політичному і громадському діячу, публіцисту, соціологу, поету, члену Центральної Ради. Теоретична спадщина М. Шаповала в розрізі теорії українського державного будівництва залишається недостатньо дослідженою, оскільки аналіз наукових праць М. Стахова, Н. Миронець, О. Лупейка, Т. Бевз, В. Тро-

© ГАБИНЕТ Дмитро Анатолійович – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права, аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України

щинського, В. Солдатенка, М. Кармазіної, О. Чумаченко, Д. Кураса та інших дослідників, які звертались до вивчення творчої спадщини М.Ю. Шаповала, свідчить про те, що, незважаючи на спроби дослідження суспільно-політичних поглядів або громадсько-політичної діяльності М. Шаповала, означені праці не дають змоги чітко усвідомити його погляди щодо форми Української держави, яка найкраще відповідала б прагненням українського народу та ідеалам справедливості.

Джерельною базою дослідження є переважно архівні документи та праці М. Шаповала, видані друком. Основний масив архівних справ, які містять суспільно-політичні та наукові праці М. Шаповала, знаходиться у його особовому фонді в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України, фонд 3563).

М. Шаповал не був винятком серед політичного та наукового загалу в Україні початку ХХ ст., а тому він розпочав свою творчу діяльність з обґрунтування необхідності перебудови Російської імперії на республіканських та федеративних засадах, де Україні була б відведена роль широкої автономії, але вже після жовтневої революції у Росії він переорієнтовується на позиції побудови на території України незалежної держави, яку він пізніше означив як селянсько-робітничу, трудову, самостійну і соборну Українську Республіку¹.

Але відмова від автономістських та федеративних ідей не була повною, тому що, враховуючи історичні реалії, М. Шаповал допускав, що здобуття, наприклад, автономії може бути використане як «засіб для дальшої боротьби». Як стверджував сам автор: «Автономія не може бути нашим ідеалом, ані програмою, хіба лише ліпшим засобом для організації сил. Коли нам «дадуть» (без боротьби не дадуть!) автономію, ми від неї не відмовимось. Ми за неї будемо навіть боротись, але не в ім'я неї, а в ім'я приближення до самостійности»².

Подібним чином пояснює М. Шаповал і можливість сприйняття українським народом ідеї федерації: «Коли б і де б федерація прийшла шляхом «надання», то ми не можемо відмовитись од неї, ба, навіть мусимо боротися за неї як за засіб поліпшення дальшої боротьби. Здійснення справжньої федерації під цей час у Росії було б фактично збільшенням прав і можливости розвитку, а тому ми не були б проти неї, однак не спускаючи з ока того, що в нас є інша мета»³. І такою метою, на думку М. Шаповала, було «повне визволення» та «повна державна самостійність України»⁴.

При цьому самостійна Українська держава обов'язково мала бути побудована на республіканських засадах. Монархічні ж ідеї, висловлені свого часу В. Липинським, Є. Чикаленком, О. Назаруком, М. Шаповалом не лише не сприймалися, а відверто засуджувались. Так, у своїй праці «Стара і нова Україна. Листи в Америку» автор порівнює ідеї побудови в Україні вітчизняної монархії з дозою «всупереч історії і розвитку життя», а також «зазиранням в темне середньовіччя»⁵. В іншій своїй праці «Ляхоманія» він використовує навіть образливі висловлювання в сторону представників українських монархічних течій, зокрема Є. Чикаленка він називає «пiгмеем буржуазного українства»⁶.

Але теоретичні розвідки М. Шаповала не обмежуються лише ствердженням ідеї побудови селянсько-робітничої, трудової, самостійної і соборної Української Республіки. Він здійснив спробу охарактеризувати також і конструкцію державного механізму майбутньої самостійної України.

У проєкті програми Української Соціалістичної Партії, підготовленому

М.Ю. Шаповалом у 1925 р. йшлося про те, що «верховна влада в Українській Республіці» мала належати «виборному представництву – Центральній Раді Депутатів Трудового народу», а «місцева влада в межах компетенції, установлені законом, – місцевим сільським і міським громадам та їх територіяльним об'єднанням». Окрім цього влада Республіки мала діяти виходячи з її поділу на «законодавчу, виконавчу і судово-контрольну»⁷.

Водночас організація влади в Україні не мислилася М. Шаповалом без дотримання ідеалів демократії: «Тільки демократія може забезпечити права одиниці, свободу її і розвиток»⁸. Але під демократією в політичній сфері він розумів насамперед «самодіяльність і самоуправу» селянства і робітництва, як груп населення які становили більше «90% українського народу», тобто «демократію трудових мас», або іншими словами «трудова демократія»⁹.

Щодо правового статусу людини і громадянина, то М. Шаповал стверджував, що політичні права на території України мають належати усім громадянам, які «живуть з власної праці без різниці полу, національності, релігії, походження і давнішої державної приналежності». В свою чергу, активним виборчим правом наділялись усі правоздатні і дієздатні особи, які «переступили 21 рік життя», а пасивним – «25 років».

Представники трудових мас мали користуватись правом референдуму і законодавчої ініціативи, кожному б гарантувались свобода слова, друку, союзів, зборів, маніфестацій, помешкання, листування, свобода релігії, виборче ж право мало здійснюватись шляхом рівного, прямого, таємного і пропорційного голосування усіх «управних». Необхідно також зауважити, що з числа «управних» виключались «психічно-нездатні», особи позбавлені політичних прав за рішенням суду, а також на період революції «ворожі і небезпечні інтересам українського трудового народу елементи, що жили або живуть з визиску чужої праці і противляться новому суспільному порядку і принципові самоозначення України»¹⁰.

Хоча щодо участі в управлінні державними справами представників «нетрудових» верств населення, М. Шаповал не був настільки безапеляційним. Так, ще у 1923 р. він стверджував, що за умови забезпечення рівної участі усіх громадян у визначені майбутньої «форми державного устрою», якщо «більшість нашої трудової нації» надасть «рівне право, не тільки українським трудовим клясам, але й його національним і класовим ворогам, – то хай і це буде для всіх законом, поки він волею більшості не буде змінений»¹¹.

З іншого боку дотримання демократичних принципів та закріплення рівності усіх громадян на законодавчому рівні не мало означати, на думку М. Шаповала, можливості однакової участі в управлінні державними справами усіх представників «трудових мас». Він вважав, що рушійними силами управлінських та державотворчих процесів мають стати «політично-свідомі і організовані робітники та політично-свідомі і організовані селяни». З огляду на це Микита Юхимович називав «демагогією афоризм Леніна» про те, що «державою може керувати кухарка»¹².

Таким чином, на думку М. Шаповала, передумовою участі окремого громадянина в управлінні державними справами мав стати певний рівень його освіти та політичної свідомості.

Слід також відмітити і той факт, що М.Ю. Шаповал достатньо чітко розумів аксіоматичне положення про взаємозалежність та взаємобумовленість між собою усіх елементів форми держави¹³.

Саме тому він фактично визнає демократичний режим, режим трудової демократії, запорукою побудови в Україні соціально-справедливої, соціалістичної республіки¹⁴.

Але для М. Шаповала значення демократії не вичерпувалось лише її взаємообумовленістю з республіканською формою правління, дуже часто в його працях здійснення демократичних принципів в Україні дорівнювало безпосередньо її свободі та незалежності¹⁵. З огляду на це М. Шаповал піддавав гострій критиці «політичні концепції – большевизму, монархізму, гетьманщини, фашизму», як такі, що є найбільшим «ворогом нашого відродження», оскільки «шукають авторитета – диктатора й від нього виходять, відкидаючи право й волю кожного з нас»¹⁶.

Не приховував свого негативного ставлення М. Шаповал і до СРСР, у складі якого перебувало квазідержавне утворення УРСР. У своїй праці «Міжнародне становище українського народу» автор стверджував, що «союз» є унітарною державою, в якій інші «республіки» мають компетенцію повітового земства, якому залишається завідувати: «місцевою промисловістю», проїзними сільськими шляхами, гігієною, шкільництвом, де-що земельними справами і місцевою поліцією»¹⁷.

Але в «країні рад» М. Шаповал піддав критиці не тільки безправність союзних республік. Не менше обурення вченого викликала фактична відмова більшовицького керівництва від принципу народовладдя, що виразилось у переродженні «диктатури пролетаріату в диктатуру над пролетаріатом, далі диктатури партії в диктатуру ЦК РКП, потім диктатуру «тройки», тепер диктатуру «однієї особи» (Сталіна)»¹⁸.

Такі явища у майбутній незалежній Україні, на думку М. Шаповала, були неприпустимими.

Що ж до форми державного устрою, то, на думку М. Шаповала, Українська республіка мала бути створена в її «етнографічних межах», включаючи Велику Україну, Кубань, частину території Польщі, Румунії, Чехії, при цьому «сполучення всіх українських земель в одній республіці не вимагало обов'язкового повного централізму», тобто при побудові Української держави мала бути використана концепція М. Драгоманова, а Українська республіка мала стати федерацією, основними одиницями якої були: Підкарпаття, Галичина, Волинь, Буковина, Правобережна Україна з Бесарабією, Лівобережна Україна, Степова Україна, Кубанщина і Крим. Водночас в Українській республіці основні права та обов'язки мали належати сільським і міським громадам, їх союзам і крайовим центрам. При цьому, федеральний (центральный) уряд вів би лише міжнародну політику, охорону меж України і її конституції, та регулював би непорозуміння і деякі відносини між автономними частинами.

Досягнення поставленої мети М. Шаповал ставив в безпосередню залежність від соборності української нації, що мала проявитися в об'єднуючих процесах як серед політичних партій одного ідеологічного спрямування, так в усвідомленні населенням України цієї мети та його згуртування задля її реалізації¹⁹.

Щодо інструментарію здобуття незалежності, то як один з засновників Української партії соціалістів-революціонерів М. Шаповал обстоював ідею революції, яку б мали з низів зорганізувати представники трудових класів²⁰.

Отже, М. Шаповал став одним з ідеологів побудови незалежної Української держави, у якій мали б бути гарантовані права та свободи представників переваж-

ної більшості населення України – селян та робітників, які своєю копіткою працею створювали матеріальні блага в країні, але фактично були усунуті від управління державними справами, що в свою чергу не могло не породити соціальну несправедливість та призводило до загострення міжкласових конфліктів.

При цьому незалежна держава Україна мала існувати у формі селянсько-робітничої, трудової, самостійної і соборної Української Республіки, побудованої на засадах трудової демократії, коли трудові верстви населення мають не задекларовану, а реальну здатність брати участь в управлінні державними справами. Окрім того, Україна мала стати федерацією, адміністративно-територіальні одиниці якої були б наділені максимальним обсягом повноважень щодо впорядкування власних справ, а федеральний (центральный) уряд брав би участь лише у міжнародних зносинах, охороні меж України і її конституції, та регулював би непорозуміння і деякі відносини між автономними частинами.

В цілому, концепція побудови майбутньої незалежної Української держави, сформульована М. Шаповалом, стала вагомим внеском до теоретичного та ідеологічного обґрунтування необхідності існування незалежної Української держави та пошуку найоптимальнішої форми її організації, що обумовлює подальший дослідницький інтерес до цієї теми як в розрізі комплексного дослідження еволюції поглядів на форму Української держави в історії вітчизняної політико-правової думки, так і в рамках окремої наукової розвідки, пов'язаної з вивченням та аналізом творчого доробку М. Шаповала.

1. *Шаповал М.* Засади української визвольної програми. – Прага: Вид-во «Вільна спілка», 1927. – С. 42. 2. *Шаповал М.* Шлях визволення. – Прага–Берлін: Вид-во «Нова Україна», 1923. – С. 49. 3. Там же. – С. 49-50. 4. *Шаповал М.* Засади української визвольної програми. – С. 45. 5. *Шаповал М.* Стара і нова Україна. Листи в Америку. – Нью Йорк: Видання української громади, 1925. – С. 2. 6. *Шаповал М.* Ляхоманія. – Прага: Вид-во «Вільна спілка», 1931. – С. 28. 7. ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 70. 8. *Шаповал М.* Стара і нова Україна. Листи в Америку. – Нью Йорк: Видання української громади, 1925. – С. 10. 9. ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 99-100. 10. ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 70. 11. *Шаповал М.* Шлях визволення. – С. 27. 12. ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 53. 13. *Теорія держави і права.* Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 126. 14. *Шаповал М.* Засади української визвольної програми. – С. 39. 15. *Шаповал М.* Міжнародне становище українського народу. – Прага: Український соціологічний інститут в Празі, 1934. – С. 21. 16. ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 5 – Арк. 47. 17. *Шаповал М.* Міжнародне становище українського народу. – С. 23. 18. *Шаповал М.* Большевизм і Україна. – Прага: Вид-во «Вільна спілка», 1926. – С. 4. 19. *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма. – Прага: Вид-во «Вільна спілка» і Український Робітничий Університет, 1927. – С. 42-43. 20. *Шаповал М.* Засади української визвольної програми. – С. 33.